

ВІДНОСИНИ МІЖ США ТА ЇХ СОЮЗНИКАМИ ПО НАТО В ГАЛУЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ (1958–1961 рр.)

У даній статті висвітлюється характер відносин між Сполученими Штатами Америки та їхніми союзниками в рамках діяльності НАТО в 1958–1961 рр. Особлива увага приділяється ролі інституцій НАТО, політичного керівництва Північноатлантичного блоку та провідних західних держав, а також радянського чинника у прийнятті ключових військово-політичних рішень союзників під час Берлінської кризи.

***Ключові слова:** НАТО, США, Франція, СРСР, Берлінська криза, європейська безпека, міжнародні відносини.*

Головною особливістю Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин (др. пол. 40-х — початок 90-х рр. ХХ ст.) була «Холодна війна» — особлива система світоустрою після Другої світової війни, що характеризувалася глобальним політичним, ідеологічним, військовим, науково-технічним, економічним та культурним протистоянням США і СРСР та очолюваних ними військово-політичних блоків — Північноатлантичного альянсу (НАТО) й Організації Варшавського договору (ОВД)¹. По суті, в Ялті (4–11 лютого 1945 р.) та Потсдамі (16 липня — 2 серпня 1945 р.) було констатовано, що світ з багатополюсного став біполярним: СРСР і його союзники, які уособлювали континентальну силу, протистояли США та їх союзникам, які представляли, в більшості, морську силу. Протиборство цих полюсів і визначило зміст Ялтинсько-Потсдамської геополітичної епохи. Її характерною рисою було те, що протистояння двох потужних блоків за умов наявності ядерної зброї в кожного з них, яке поєднувалося небаченою гонкою озброєнь та високим ступенем загрози повномасштабної глобальної війни, відбувалося на межі балансування між холодною і ядерною війнами². Остання могла вибухнути в будь-який момент і завершитися тотальним знищенням людства. В цій боротьбі США спиралися на очолювану ними НАТО. Від характеру взаємовідносин між Сполученими Штатами і їх союзниками в рамках діяльності НАТО залежала ефективність системи колективної оборони проти СРСР та країн Варшавського договору. Однак, ці відносини не були однорідними. Особливо це видно в період 1958–1961 рр., під час якого спалахнула надзвичайно гостра Берлінська криза, дві активні фази якої розділяв нетривалий період послаблення напруги в міжнародних відносинах. З точки зору такої неоднорідності й суперечливості самого періоду

кінця 50-х — початку 60-х рр. у відносинах соціалістичного та капіталістичного блоків цікаво простежити еволюцію відносин всередині капіталістичного табору, роль військових і політичних інституцій НАТО та особистісного чинника (позиції провідних політичних діячів західних держав того часу) в цьому процесі.

З 1957 р. генеральним секретарем НАТО був видатний бельгійський дипломат, один з батьків-засновників Євросоюзу, Поль Анрі Спаак. За часів його енергійного керівництва співпраця між членами альянсу значно активізувалася. На перший план вийшли політичні, а не військові аспекти діяльності організації. Зокрема, Рада НАТО обговорювала переважно ключові політичні проблеми, як от ініційовані ООН перемовини щодо роззброєння 1957 р. в Лондоні та можливість проведення саміту представників західних держав та СРСР в 1958 р. Це давало підстави Спааку казати про своєрідну «інновацію та революцію» в сфері дипломатичних відносин на Європейському континенті³.

Однак, у 1958 р. відбуваються дві надзвичайно важливі події в контексті зміни як геополітичного становища в Європі загалом, так і у відносинах всередині Атлантичного табору: ультиматум радянського лідера Хрущова, згідно з яким в разі ненадання капіталістичними державами Західному Берліну статусу демілітаризованої зони, СРСР передасть контроль над доступом до міста урядові НДР і укладе з ним сепаратну мирну угоду, що фактично означало б приєднання Західного Берліну до Східної Німеччини; та прихід до влади у Франції Ш. де Голля, який відзначався прагненням до більш незалежної від США зовнішньої політики та піднесення ролі Франції в у трансатлантичних взаєминах. Ці події значною мірою визначили характер і подальшу еволюцію відносин між США та їх європейськими союзниками. Зокрема, хрущовський ультиматум створив сприятливе підґрунтя для розколу країн-членів на прихильників ширшої співпраці по лінії Схід-Захід й пошуків компромісу з одного боку, та відданих жорсткому курсу з іншого. Ультиматум М. Хрущова розглядався західнонімецьким канцлером К. Аденауером передусім як засіб ізоляції Федеративної Республіки Німеччини. В контексті ультиматуму можливими поступками Заходіві, на думка канцлера, скористаються лише ті, хто вже мав право доступу до Берліна. Тому Аденауер рішуче заперечував проти прийняття ультиматуму. Решта ж західних країн заявила різкий протест із приводу зміни статусу Берліна, але висловила готовність обговорювати німецьку проблему в цілому. Велика Британія, яка пов'язувала власну безпеку в тривалій перспективі з майбутнім Німеччини, виявила стриманість з огляду на ризик виникнення війни з приводу Берліна. Тому британський прем'єр-міністр Гарольд Макміллан послідовно виступав за переговори. Франція була ладна

змиритися з вирішенням Західною Німеччиною питань національного характеру, але побоювалася, що розв'язані вони будуть Німеччиною або одноосібно, або спільно з СРСР. Лише визнання Бонном політичного лідерства Франції в Європі могло забезпечити згоду Франції на посилення військово-економічного потенціалу ФРН⁴.

Порушувалася єдність серед т. зв. «членів НАТО першого ешелону» (США, Велика Британія і Франція) також через критику французьким президентом домінування Америки в альянсі. Прихід до влади у Франції Шарля де Голля відзначився посиленням інституту президента. Фактично, де Голль сконцентрував у своїх руках основні важелі прийняття політичних, зокрема, зовнішньополітичних рішень. Це факт було закріплено у відозві де Голля від 15 травня 1958 р., де він взяв на себе обов'язок, по суті, особисто відновити велич Франції⁵. Безпосереднє погіршення відносин з Альянсом починається в 1959 році у зв'язку з переходом під французьке (а не під натівське) командування ППО, ракетних і сухопутних військ, що виводилися з Алжиру. Це рішення, прийняте в односторонньому порядку, без консультацій з партнерами по блоку, призвело до різкого погіршення взаємин з американською адміністрацією⁶.

Провідною ідеєю де Голля як очільника зовнішньої політики Франції було створення так званого «тристороннього директорату», або трипартизму, всередині блоку, який би складався з трьох (США, Британія і Франція) держав на противагу надзвичайно тісному англо-американському альянсу, який, на думку де Голля, фактично керував НАТО. Вимоги де Голля про створення, по суті, організації всередині організації, викладені в його меморандумі у вересні 1958 р., спричинили доволі тривалу внутрішньоблокову кризу⁷. Вони викликали обурення інших держав-членів, особливо ФРН, Італії та Канади, підтриманих Генсекретарем П. Спааком⁸. Коли американський президент Дуайт Ейзенхауер та британський прем'єр-міністр Гарольд Макміллан дали зелене світло прагненням французького лідера у вигляді тристоронньої зустрічі на рівні міністрів у Вашингтоні, решта країн під тиском Спаака зажадала повної поінформованості про перебіг та результат цих перемовин. Вони, в свою чергу, запропонували обговорення всеохоплюючої реформи альянсу на зустрічі міністрів закордонних справ, котра планувалася на грудень 1958 р. Але, з іншого боку, Спаак побоювався, що та ефективна співпраця, яка була досягнута після Суецької кризи 1956 р., може опинитися під загрозою через конфронтацію з непримиримою позицією французької сторони⁹.

Саме в розпал зазначених внутрішньоблокових суперечностей спалахує Друга Берлінська криза, викликана ультиматумом Микити Хрущова

27 листопада 1958 р., спрямованим до США, Британії та Франції, в якому містилася вимога укласти протягом півроку мирні угоди з обома німецькими державами¹⁰. Цей акт був спрямований на остаточну ліквідацію статусу Берліна, визначеного протоколом 1944 р., перетворення Берліна на «демільтаризоване і вільне» місто, тобто особливу політичну одиницю, яка б більше не знаходилася під захистом союзницьких військ і не прив'язувалася до ФРН¹¹. Варто сказати, що цей ультиматум, прийнятий, до речі, Хрущовим без консультацій з Міністерством закордонних справ СРСР (за що його неодноразово звинувачуватимуть у волюнтаризмі), остаточно оформив розкол всередині НАТО¹². 5 січня 1959 р. у пам'ятній записці держдепартаменту США та 10 січня в нотах урядам вказаних держав та всім державам-учасницям війни з гітлерівською Німеччиною викладався радянський план мирного договору з Німеччиною. Він базувався на союзницьких угодах воєнного та повоєнного часу, передусім на потсдамських рішеннях. Статус Берліна передбачалося встановити на засадах радянської ноти від 27 листопада 1958 р.¹³

Німецька проблема, яка вважалась чи не найголовнішою в міжнародних відносинах на європейському континенті, мала на той час два принципово відмінні плани вирішення. З одного боку, це був американський план держсекретаря Крісчена Гертера, який попередньою умовою укладення мирного договору з Німеччиною вважав створення єдиної німецької держави з правом її участі у військових союзах і розміщення на її території іноземних (фактично — американських) військових баз. З іншого, існував «план Рапацького», міністра закордонних справ Польщі, який передбачав створення «без'ядерної зони» на території Польщі, Чехословаччини, НДР та ФРН. Хоч він і не передбачав виходу ФРН з НАТО і, навіть, скасування «доктрини Хальштейна» (згідно з якою ФРН встановлювала дипломатичні відносини тільки з тими країнами, які не мали дипломатичних відносин з НДР), нестримне бажання канцлера Аденауера мати ядерну зброю робило план неприйнятним для ФРН¹⁴.

Забов'язання стосовно Західної Німеччини та Західного Берліна з боку Сполучених Штатів, Великої Британії та Франції, практично виключали менші країни з участі в обговоренні «німецької проблеми», що, відповідно, викликало неабияке невдоволення останніх. Наочною демонстрацією цього стало те, що ці три держави, а також ФРН, опублікували спільне комюніке, де висловили свою позицію відносно Берлінської кризи, навіть не провівши попередніх консультацій з малими країнами¹⁵.

Іншою проекцією Берлінської кризи на характер взаємовідносин всередині НАТО стали палкі дискусії щодо політики нормалізації відносин із комуністичним табором. Зокрема, Британія, Канада та Скандинавські країни бажали менш ортодоксального і, відповідно, більш гнучкого

підходу до цього питання. Протириччя з цього приводу всередині організації, врешті решт, вилилися в прийняття компромісної Берлінської декларації, головним ініціатором підписання якої був Поль Анрі Спаак. З одного боку, Рада НАТО наголошувала на прихильності до жорсткої лінії стосовно Радянського Союзу, сповідуваної Сполученими Штатами, ФРН та Францією, звинувачуючи СРСР у «створенні гострої ситуації, яку слід зустріти з повною рішучістю, та нехтуванні правами західних держав відносно Берліна». З іншого, в документі було висловлено готовність вести діалог з радянською стороною щодо німецької проблеми, європейської безпеки та роззброєння¹⁶.

Утім, не зважаючи ані на французькі претензії на створення тріумвірату всередині блоку, ані на хрущовський ультиматум, ані на розходження думок з приводу нормалізації відносин із СРСР, керівництву НАТО вдалося вберегти організацію від розпаду й продовжувати налагоджувати ефективність її діяльності. Загальну єдність альянсу було продемонстровано в 1959 р. двома промовистими актами: висловленням подальшої доцільності його існування на урочистому святкуванні 10-ї річниці діяльності НАТО в квітні та запевненням де Голлем генсека НАТО, що Франція не сприятиме поглибленню суперечностей всередині організації, доки триває Берлінська криза¹⁷.

Однак, певна неузгодженість всередині альянсу продовжувала існувати. Перш за все, давалося взнаки прагнення США до гегемонізму в західному світі. Чергова конфронтація між Сполученими Штатами та їх союзниками виникла в липні 1959 р. під час Женевської зустрічі з радянською стороною, коли американський президент Ейзенхауер без попередньої консультації з іншими західними державами вирішив запросити Хрущова з візитом до Америки¹⁸. Особливе дратування у союзників викликало те, що Ейзенхауер завжди вважав Женевську конференцію передумовою для саміту з Хрущовим. Під час своєї подорожі європейськими країнами наприкінці серпня — початку вересня 1959 р. Ейзенхауер зіштовхнувся з доволі серйозними побоюваннями збоку європейців, що він укладе угоду з Радянським Союзом, оскільки Західноєвропейський субконтинент у такому випадку міг опинитися віч-на-віч з радянською загрозою. Особливу стурбованість висловив західнонімецький канцлер Конрад Аденауер, який конче потребував американської «ядерної парасольки». Щоб розсіяти ці побоювання, Ейзенхауер запевнив європейських лідерів, що не вестиме серйозних перемовин з СРСР, і його зовнішньополітичний курс залишається незмінним¹⁹. Однак, попри свої запевнення, Ейзенхауер таки мав серйозну розмову з радянським лідером стосовно Берлінської проблеми, результатом чого стало укладання неформальної двосторонньої угоди в замській резиденції президента Кемп-

Девіді. В обмін на відкликання Хрущовим свого ультиматуму відносно укладання сепаратної угоди з НДР, Ейзенхауер погоджувався відновити перемовини між Сходом і Заходом відносно Берліна. Він визнавав, що ситуація в Берліні є ненормальною²⁰. Укладання цієї неформальної угоди не було доведене до відома решти країн-членів альянсу²¹.

Ейзенхауер прагнув використати «дух Кемп-Девіда» з метою досягнення прогресу в політиці розрядки — детанту (хоча питання про досягнення повноцінної розрядки в цей період є дискусійним: правильніша казати про певне послаблення міжнародної напруги). Він був переконаний у тому, що досягнення детанту сприятиме не тільки нормалізації відносин із СРСР, але й згуртуванню всередині НАТО. Після візиту Хрущова в США Ейзенхауер доручив американському послові в СРСР Ллевелліну Томпсону повідомити першого секретаря ЦК КПРС, що саме поточні проблеми всередині НАТО заважають формуванню спільної позиції західних держав щодо перемовин з Радянським союзом. Це пов'язано з тим, що президент США хотів, аби Хрущов думав, ніби можливі майбутні затримки в політиці нормалізації викликані саме цим чинником, а не небажанням США вести діалог. Таким чином, станом на другу половину 1959 р. ситуація всередині НАТО була далекою від ідеальної: дилема полягала в тому, що Ейзенхауер, з одного боку, хотів встановити міцні білатеральні відносини безпосередньо між наддержавами, а з іншого, прагнув єдності й монолітної позиції серед усіх євроатлантичних союзників, чому перешкоджало перше прагнення президента. Але запланований саміт четвірки західних держав (США, Велика Британія, Франція та ФРН), врешті решт, розв'язав цю дилему: Ейзенхауеру потрібна була консолідована позиція Заходу на цьому саміті, тому він схилився до якнайширшого залучення країн-членів НАТО до діалогу²².

Та, незважаючи на це, після Кемп-Девідської зустрічі серед «менших» країн-членів НАТО панувала атмосфера підозри й побоювань щодо ігнорування Сполученими Штатами, а також трьома іншими державами, що повинні були взяти участь у саміті, їхніх інтересів. Зокрема, Спаак після зустрічі Ейзенхауера з Хрущовим вважав, що тепер запланована на грудень 1959 р. зустріч країн НАТО стала вкрай необхідною. Під час зустрічі з державним секретарем США Крістіаном Гертером у Вашингтоні він зазначив, що «дух Кемп-Девіда» значно віддалив багатьох членів НАТО від Сполучених Штатів. Гертер, у свою чергу, визнав, що утримувати єдність в блоці стало складніше, причиною чого він вважав послаблення радянської загрози²³.

«Дух Кемп-Девіду» насправді, певною мірою, дезорієнтував уряди держав-членів НАТО з приводу того, чи означали Кемп-Девідські угоди, що Холодна війна завершилася, що тепер саме політика, спрямована на

досягнення детанту, стала стрижнем міжнародних відносин. А це, в свою чергу, ставило б під питання актуальність самого функціонування Організації Північноатлантичного Альянсу, головною метою діяльності якої на той час вважалося саме протистояння радянській агресії²⁴. Крім того, побоювання викликала небезпідставна думка про те, що розрядка напруженості в міжнародних відносинах реанімує старі проблеми й труднощі всередині НАТО, зокрема претензії де Голля на провідну роль в Альянсі²⁵.

На зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО в Парижі в грудні 1959 р. головну увагу було приділено розрядці міжнародної напруги, яка мала місце в той період. Попри схвалення загалом політики, спрямованої на досягнення детанту, низка представників європейських країн наголошували, що доки немає конкретних кроків та законодавчих актів в цьому напрямку, детант залишається лише «атмосферою», а не геополітичною реальністю. Деякі інші країни, серед яких Норвегія, Велика Британія та Канада, вважали розрядку доконаним фактом і вимагали від НАТО якісно нових кроків в політиці подальшого роззброєння. На їх думку, майбутній саміт з Хрущовим, котрий мав відбутись в 1960 р., покликаний продемонструвати радянському лідерові, що західні держави схвально ставляться до зміни його зовнішньополітичної стратегії: переходу до послаблення міжнародної напруги замість Холодної війни²⁶. Навіть традиційно налаштований скептично щодо нормалізації відносин з радянською стороною міністр закордонних справ ФРН Генріх фон Брентано вітав пом'якшення у відносинах Схід-Захід²⁷.

Тим часом, коли вдалося досягти тимчасової і доволі крихкої згоди всередині НАТО з приводу нормалізації відносин з радянською стороною, менші країни альянсу об'єдналися проти «Великої четвірки» у своїй вимозі щодо консультування відносно умов і цілей проведення зустрічі з Хрущовим у 1960 р. Зокрема, Спаак, який в даному випадку виступав не як Генеральний секретар НАТО, а як представник однієї з малих країн блоку, звинувачував «Велику четвірку» в тому, що вони приймали найважливіші зовнішньополітичні рішення без узгодження з меншими державами. Він попереджував, що навіть після руху Хрущова назустріч західним державам в їхньому прагненні розрядити міжнародну ситуацію, необхідно виважено і з певною обережністю поставитися до нових геополітичних реалій, тому він закликав до відновлення єдності і поглиблення діалогу всередині в НАТО. Ще одним об'єктом занепокоєнь Спаака був де Голль із своїми амбіціями щодо статусу Франції в трансатлантичних стосунках. Не зважаючи на те, що серйозних суперечностей та дискусій між Францією та Сполученими Штатами протягом зустрічі не було, генсек закликав Ейзенхауера протидіяти намірам де Голля й

ізолювати Францію всередині альянсу, використовуючи усі можливі важелі впливу, які мала Америка. Спаака, як одного з найпалкіших прихильників єдності й компромісів всередині НАТО, особливо турбувала ескалація обструкціонізму збоку де Голля, продемонстрована ще навесні-влітку 1959 р., коли він відкликав французький середземноморський військово-морський флот з-під командування НАТО, а також відхилив пропозицію участі Франції в об'єднаній повітряній обороні НАТО і пропозицію розміщення ядерних арсеналів США на французькій території²⁸.

З наближенням дати саміту з Хрущовим протиріччя між «Великою четвіркою» та малими державами поглиблювалися. Зокрема, особливе занепокоєння, що США, Британія, Франція та ФРН готуються до зустрічі від імені всіх союзників, але при цьому не консультуються з останніми, порушуючи, таким чином, принцип рівного партнерства в НАТО, висловили такі країни, як Італія, Канада, Туреччина і Бельгія²⁹. Це повернуло на порядок денний дискусії з ключових питань, зокрема питання європейської безпеки, оскільки тепер малі країни відчували ненадійність свого головного захисника — Сполучених Штатів, котрі все більше ігнорували їхні інтереси. Центральне місце в претензіях малих держав знов займає Поль Спаак. Його головною ідеєю було посилення ролі НАТО не тільки на майбутньому саміті, а й у східно-західних відносинах взагалі, як єдиної монолітної структури з чітко узгодженою між усіма її членами позицією. Тому в лютому 1960 р. він запропонував створити спеціальний комітет НАТО з п'яти держав, на кшталт Ради безпеки ООН задля того, щоб гармонізувати позицію західних держав в усіх майбутніх самітах в рамках діалогу із країнами соцтабору. Однак, цю пропозицію генсека було відкинуто практично усіма членами НАТО, крім Італії, яка сподівалася стати п'ятою країною-членом в цьому комітеті. У цьому, певною мірою, виявлялися суперечності в позиції Спаака, який, відкидаючи утворення всередині альянсу що однієї «мікроорганізації», тепер сам пропонував створити таку³⁰.

Станом на початок 1960-х років багатьом членам НАТО видавалося, що характер подальшого спрямування діяльності організації цілком визначається процесом поступової розрядки, що применшувало її роль як військового чинника, спрямованого на стримання радянської агресії. Однак, на зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО навесні 1960 р. в Стамбулі Сполучені Штати запевнили, що цілі, завдання і напрямки діяльності блоку не залежать від перебігу процесу деескалації конфліктної ситуації у відносинах з СРСР. Вашингтон пообіцяв, що не братиме жодних забор'язань перед Хрущовим, які б мали негативні наслідки для НАТО. Це значною мірою заспокоїло решту країн-членів,

але традиційно скептично налаштовані Туреччина, Італія й Канада висловили сумніви в тому, що США враховуватиме консолідовану думку усіх держав НАТО під час перемовин з Хрущовим. Більше того, вони піддавали сумніву саму можливість проведення саміту з Радянським Союзом, вважаючи, що Захід ще не підготовлений до цього, особливо в галузі роззброєння. Тому вони вважали цей саміт передчасним. Врешті решт, наприкінці Стамбульської зустрічі міністри погодилися в підсумковому комюніке визначити детант як концепцію, що «нерозривно пов'язана з солідарністю всередині альянсу». Цим самим вони визнали примат внутрішньоблокової єдності над політикою роззброєння та розрядки³¹.

Інцидент зі знищенням американського літака-розвідника Lockheed U-2 1 травня над Свердловськом за два тижні до запланованого саміту в Парижі перекреслив усі сподівання Заходу на його проведення. 16 травня 1960 р. в Парижі розпочалося чотиристороння нарада на найвищому рівні за участі Делегацій СРСР, США, Великої Британії та Франції зібралися. Напередодні саміту в неофіційному порядку М. Хрущов довів до відома західних колег три умови, у разі прийняття яких він погодиться брати участь у роботі зустрічі: вибачення США, запевнення у припиненні польотів над радянською територією в майбутньому, покарання винних за травневий інцидент. Американська сторона у відповідь повідомила: президент вже віддав наказ про припинення розвідувальних польотів над СРСР, але він не буде приносити вибачення і не стане шукати винних. Після церемонії офіційного відкриття конференції радянська делегація покинула зал засідань і більше не брала участь в її роботі. Конференція була зірвана³².

По суті, цей інцидент і зрив зустрічі СРСР-Захід означали завершення нетривалого періоду послаблення міжнародної напруги й початок нового витку Холодної війни. Це мало дуже серйозний наслідок для характеру діяльності НАТО, оскільки її фокус знову змістився на суто внутрішні проблеми, серед яких практично одразу ж на передній план постали амбітні наміри голлістської Франції. Вже 1 червня відбулася тристороння зустріч керівників зовнішньополітичних відомств Сполучених Штатів, Британії та Франції, зініційована де Голлем, щодо можливостей оформлення трипартизму всередині НАТО. Тиждень по тому, коли посол США в НАТО Рендольф Бьорджес на засіданні Ради НАТО повідомив решту членів організації про проведення зазначеної тристоронньої зустрічі, посол від Бельгії Андре де Старке та посол від Нідерландів Дірк Стіккер, а також Генеральний секретар Поль Анрі Спаак, у доволі різкій формі висловили своє невдоволення кроками щодо конкретної реалізації принципу трипартизму. Але варто сказати, що такі побоювання збоку малих

країн були передчасними, оскільки американський президент не мав намірів допускати значного посилення впливу П'ятої республіки в НАТО та оформлення тристороннього директорату. В особистому листі де Голлю Ейзенхауер висловив незгоду з тим, що голова Французької республіки рухається в напрямку дезінтеграції НАТО. У розумінні Дуайта Ейзенхауера пропозиції де Голля були взаємно суперечливі по своїй суті. З одного боку, він відкидав тіснішу співпрацю в рамках альянсу, прагнучи унезалежнити Францію від ядерного патерналізму США. З іншого ж, він вимагав такої ж тіснішої співпраці між Францією, Сполученим Королівством та США, що, в свою чергу, було неприйнятним для решти членів. Слідуючи як раз інтересам менших країн, Ейзенхауер вирішив повністю відкинути пропозиції президента Франції³³.

Вже на початку вересня Верховний головнокомандувач військ НАТО Лауріс Норстад повідомив генсека П. Спаака про листа Ейзенхауера де Голлю на неформальній зустрічі керівництва НАТО на віллі Дірка Стіккера. А за кілька днів, 14 вересня 1960 р., Бьорджес представив Раді НАТО першу офіційну заяву американської сторони про заперечення можливості створення трипартизму й повідомив про рішучу відмову очільника Білого дому де Голлю. У заяві, зокрема, зазначалося, що тристоронній директорат може нашкодити злагодженій співпраці в альянсі, ігнорувати інтереси менших країн, а також йти в розріз із деякими обов'язаннями США перед Організацією Об'єднаних Націй. Також Бьорджес наголошував, що американська сторона вважає Раду НАТО ключовим чинником щодо вироблення спільної позиції західних союзників відносно СРСР³⁴.

Таким чином, зусилля Спаака щодо збереження внутрішньої єдності всередині альянсу не виявилися марними. Однак, попри це, він серйозно замислився над пропозицією піти з посади восени 1960 р. Будучи глибоко стурбованим майбутнім НАТО, він не міг змиритися з тим, що його намагання консолідувати позиції членів НАТО щодо базових сфер її діяльності, що йому дуже добре вдалося зробити в 1956 р. і 1959–1960 рр., зіштовхнулися з серйозними викликами внутрішнього характеру, включаючи амбіції окремих членів організації. Тепер він дуже сумнівався в здатності НАТО виробити спільну політику. На його думку, той час, коли найважливіші зовнішньополітичні рішення могли прийматися шляхом особистих зустрічей видатних політичних діячів, минув. Зовнішня політика видавалася йому деперсоніфікованою, тому він не бачив ролі в НАТО і взагалі в міжнародних відносинах для себе. Але найважливішою проблемою для майбутньої діяльності НАТО він вважав моноцентричність характеру відносин всередині Північноатлантичного блоку — цілковиту залежність європейських держав від США, які, на

його думку, прагнули звести консультації з меншими країнами до мінімуму. Спаак повідомив послів НАТО про своє рішення залишити посаду наприкінці грудня 1960 р. на зустрічі міністрів закордонних справ, а офіційно подав у відставку 31 січня 1961 р. В цілому, можна сказати, що відставка Спаака мала негативний вплив на подальшу діяльність організації. Поль Анрі Спаак був надзвичайно досвідченим дипломатом, неодноразовим прем'єр-міністром та міністром закордонних справ Бельгії, одним з творців Європейського економічного співтовариства. Окрім того, його важливість для НАТО визначалася також тим, що він своїм неабияким вмінням досягати компромісів і прагненням егалітаризувати внутрішньоблокові відносини, сприяв зміцненню єдності організації та підвищенню ефективності її діяльності.

Таким чином, можна сказати, що загалом політика адміністрації Ейзенхауера була доволі гнучкою. Цьому сприяло декілька чинників. По-перше, криза, яку викликав ультиматум М. Хрущова, була безпосередньою конфронтацією між СРСР і США, що могла вийти з під контролю і перетворитися на повномасштабний конфлікт; по-друге, Берлін, на відміну від ситуації 1948 р., не тільки не можна було утримати за допомогою повітряного мосту, але й взагалі захистити, що визнавав сам держсекретар Дж. Даллес; по-третє, обидві сторони конфлікту мали союзників, з позиціями яких треба було рахуватися, і тому Вашингтон весь час знаходився в пошуках консенсусу, прийняттого для всіх; і по-четверте, у Білому домі не вірили, що М. Хрущов доведе справу до війни³⁵.

Тим часом на Організацію Північноатлантичного Альянсу на межі 1950–1960-х років чекали якісно нові зміни, пов'язані зі зміною керівництва: крім нового Генерального секретаря на альянс чекав прихід до влади нового американського президента — демократа Джона Фіцджеральда Кеннеді, що заступив на посаду в січні 1961 р. Спаак, невдовзі після того, як залишив посаду, передав Кеннеді своєрідний політичний «заповіт», в якому він аналізував проблеми, з якими зіштовхнувся Альянс на початку 1960-х, та просив президента надавати ширшу підтримку блокові, а також проводити повніші, лояльніші та вчасні консультації. Не оминув увагою він і французький чинник, застерігаючи Кеннеді про амбітність де Голля. Та найголовнішим посланням Спаака було прохання розширити дипломатичні канали взаємодії між країнами-членами, основну увагу приділяючи, звісно, малим країнам, котрі, на його думку, були особливі вразливими³⁶.

Залишення авансцени трансатлантичного альянсу такими провідними діячами, як Ейзенхауер та Спаак, привнесло певну невизначеність відносно майбутнього НАТО. Сполучені Штати та більшість членів НАТО підтримували кандидатуру представника Королівства Нідерланди Дірка

Стіккера на посаду Генсека. Однак, французька сторона, підтримана Італією та Грецією, протягом двох тижнів блокувала кандидатуру Стіккера. Британія підтримувала кандидата від Франції, сподіваючись на покращення відносин між Францією та НАТО (пізніше британці висунули свого кандидата). Рішення про призначення Дірка Стіккера на посаду було погоджено тільки в квітні 1961 року, коли Італія відкликала свого кандидата — Манліо Брозіо (який, тим не менш, таки був обраний після Стіккера). Офіційно голландця було призначено на посаду Генерального секретаря НАТО 18 квітня. Де Голль визнав призначення Стіккера лише через три місяці, та й то після особистого втручання західнонімецького канцлера Конрада Аденауера³⁷.

З самого початку обрання Стіккера його відносини з Шарлем де Голлем були напруженими, адже він був обраний всупереч бажанню Франції. Така позиція П'ятої Республіки була пов'язана з тим, що, ще будучи представником Нідерландів, Стіккер часто критикував позицію де Голля. Таким чином, авторитет Генсека в контексті можливості регулювання відносин між де Голлем і НАТО, принаймні спочатку його перебування на посаді, був обмежений. На травневій зустрічі міністрів закордонних справ в Парижі Стіккер під час обговорення «французької проблеми» із державним секретарем США Діном Раском висловив сумніви щодо можливості зміни позиції де Голля в майбутньому. Де Голль, в свою чергу, підтверджував слова генсека, продовжуючи займати деструктивну позицію. На зустрічі із Стіккером 12 липня 1961 р. (яка, до речі, тривала всього лише 30 хвилин) де Голль заявив, що, якщо генсек хоче, щоб він продовжував співпрацювати з НАТО, необхідно змінити форму цієї співпраці. Тобто, по суті, де Голль продовжував міцно стояти на вимогах вересневого меморандуму 1958 року³⁸.

Нове керівництво США — демократична адміністрація Кеннеді — замінило зовнішньополітичну доктрину «масованої відплати» на доктрину «гнучкого реагування», або «дозованого використання сили». Міністр оборони Р. Макнамара сформулював дві стратегічні мети США на 60-ті роки: стримування свідомого нападу на США та їх союзників шляхом постійної підтримки здатності завдати неприйнятної шкоди противнику; та обмеження втрат власного населення і збитків промислового потенціалу. Доктрина передбачала різні варіанти застосування як звичайної, так і ядерної зброї для реалізації політичних цілей. При цьому підвищена увага приділялась дипломатичним засобам впливу на конфронтаційну ситуацію³⁹.

Через кілька днів після інавгурації Кеннеді доручив своєму раднику, колишньому держсекретарю США Діну Ачесону, «оцінити та переглянути політику Сполучених Штатів в НАТО». Проаналізувавши ситуацію,

що склалася та її причини, у своїй доповіді президентові він зазначив, що не лише де Голль, а й, власне, самі Сполучені Штати ставили свої постійно зростаючі національні інтереси над інтересами НАТО в останні роки. Як і Спаак до того, Ачесон запропонував Кеннеді продемонструвати свою прихильність принципам рівноправної трансатлантичної співпраці. Лідерство в Альянсі, стверджував він, слід посилювати через формування консенсусу і розширення консультації з країнами-членами НАТО. Ачесон бачив майбутнє НАТО як більш інтегрованої у політичній і, особливо, військовій сфері організації⁴⁰. Однак, кінцевою метою такої політики було саме встановлення американського гегемонізму в західному світі. Саме тому він пропонував замінити практично одноосібним контролем над військовою організацією НАТО з боку США децентралізований підхід Ейзенхауера. Такий варіант дійсно більше припадав до душі Джону Кеннеді: його зовнішній політиці загалом був властивий більш централізований характер, аніж політиці його попередника. Це можна пояснити тим, що під час Другої світової Кеннеді воював у Тихому океані проти японців, де бойові дії мали односторонньо-національний характер, натомість Ейзенхауер командував багатонаціональними союзними силами в Західній Європі⁴¹. Думку Ачесона підхопив і заступник радника президента США з національної безпеки Уолт Ростоу, який додав, що «усі 15 країн НАТО повинні здійснити переоцінку власних національних інтересів у світлі нових реалій міжнародних відносин, щоб замінити концепції національних інтересів, що зациклені на минулому». Також він пропонував перенести перемовини щодо Берліна повністю в площину євроатлантичних структур, що повинно було продемонструвати зобов'язання Вашингтона проводити політичні консультації зі своїми союзниками.

Додатком до представленої президентові аналізу американської політики в НАТО Ачесон зробив 74-сторінковий звіт, який був затверджений як офіційна програма політики США в НАТО. Цим документом американська адміністрація прагнула запевнити союзників у своїй незмінній підтримці. У своєму президентському зверненні до Ради НАТО Кеннеді пообіцяв вдосконалити механізми консультації всередині Альянсу⁴². На весняній зустрічі МЗС країн-членів НАТО в Осло держсекретар Раск заявив, що НАТО є наріжним каменем зовнішньої політики США, а в основу відносин з Радянським Союзом буде покладено дуалістичний підхід: з одного боку США будуть демонструвати твердість і рішучість у відносинах з Москвою, але, в той же час, завжди будуть готові до діалогу. Такий прагматизм Раска і його зусилля заохочувати ефективну консультацію всередині НАТО були дуже радо прийняті американськими союзниками. Раск з гордістю телеграфував до Вашингтона, що «політики-

старожили НАТО» — як американські, так і європейські — відзначили саміт в Осло як найбільш відкритий та з найбільш теплою атмосферою за всю їхню пам'ять⁴³.

В той самий час адміністрація Кеннеді з самого початку добре усвідомлювала, що активізація трансатлантичної співпраці потребує значно більшого, аніж обіцянок, поглиблення процесу консультації. На думку одного з провідних діячів Ради з Національної безпеки США Роберта Комера, який, в принципі, висловлював думку президентської адміністрації, головним методом поліпшення ефективності трансатлантичної політики був пошук спільної мови з де Голлем, оскільки, як казав із сарказмом Комер, багато американських ініціатив з 1958 р. блокувалися «впертістю цього одержимого старого». Цей аспект проблеми, випущений Ачесоном, тим не менш був прийнятий до уваги президентом і доповнив програму зовнішньої політики США в НАТО. Далі йшла надзвичайно важлива й влучна думка Комера, в якій він передбачив перехід трансатлантичних взаємовідносин на особистісний рівень. На його думку, з огляду на те, що де Голль не довіряв численним «дрібним чиновникам», таким як посол США у Франції Джеймс Гевін, посол США в НАТО Томас Фінлеттер, або головнокомандувач військ НАТО в Європі Лауріс Норстад, особливої важливості набували персональні взаємини Кеннеді з де Голлем⁴⁴.

Наприкінці квітня 1961 р. Ачесон підготував підґрунтя для першої і, як виявилось, єдиної зустрічі Кеннеді із французьким лідером. Відвідуючи в цей час Париж, він «розрекламував» нову американську політику в НАТО, що полягала в орієнтації Сполучених Штатів на якнайширшу консультацію із союзниками. Надзвичайно велике значення мала особиста розмова Ачесона з де Голлем. Пояснюючи власну позицію на консультації, Ачесон заявив, що Сполучені Штати готові не тільки казати, а й слухати, і очікують, що на прийняття зовнішньополітичних рішень США, а також їх союзників, повинні впливати винятково дискусії всередині НАТО. Натомість де Голль вважав, що НАТО створювалася, перш за все, як військова організація, а не форум для політичних дискусій. Через такі нездоланні розбіжності в поглядах на цілі й задачі Північноатлантичного Альянсу Ачесону не залишалось іншого вибору, як попередити де Голля, що США колись також дотримувалися політики суворого ізоляціонізму, однак, зрештою, це стало однією з причин ескалації напруги в міжнародних відносинах і початку Світової війни. У дискусії під час особистої зустрічі Президента США Дж. Кеннеді та президента Франції Ш. де Голля в Парижі наприкінці травня — початку червня 1961 року домінувала тема французьких планів реформування НАТО. Хоча де Голль піддав різкій критиці існуючий стан справ в НАТО, він пообіцяв, як і на початку 1959 р., що Франція не має наміру по-

слаблювати НАТО під час нової, надзвичайно гострої фази Берлінської кризи, яка спалахнула на той момент⁴⁵.

Берлінська криза була першим випробуванням для адміністрації Кеннеді з огляду на те, наскільки серйозними були заяви Білого дому щодо проведення якнайширших консультацій в НАТО. Після інциденту з американським літаком-розвідувальником відносини з СРСР погіршилися. На тлі ескалації напруги в американсько-радянських відносинах Микита Хрущов 17 квітня 1961 р. висунув новий ультиматум Заходу з Берлінського питання, оголосивши, що Радянській Союз має намір укласти сепаратну угоду з НДР ще до кінця поточного року й передати їй усю повноту влади над Східним Берліном. Кеннеді розумів цей ультиматум так, ніби він означав фактичну окупацію міста радянськими військами. Однак Хрущов такого наміру не мав⁴⁶. У розвиток цієї ідеї Політичний Консультативний Комітет Організації Варшавського Договору 5 серпня 1961 р. закликав НДР вжити заходів проти «підривної діяльності» Західного Берліна⁴⁷. На міністерській зустрічі країн-членів НАТО в Осло в травні 1961 р. Дін Раск заявив, що ескалація Берлінської кризи вимагає негайного впровадження внутрішньоблокових консультацій як інструменту прийняття рішень⁴⁸.

4 червня 1961 р. відбулася зустріч Кеннеді й Хрущова у Відні. Вибір місця проведення зустрічі обумовлювався небажанням керівників наддержав проводити саміт на території країни-суперниці, тому передбачалося обрати нейтральну країну. Серед трьох міст-кандидатів — Женеви, Хельсинки та Відня — обрали останній варіант, хоча Хрущов волів провести зустріч у фінській столиці⁴⁹. Віденський саміт був першою можливістю для наддержав обговорити невирішені питання у радянсько-американських відносинах на найвищому рівні з вересня 1959 р. Головною темою обговорень була, звісно, Берлінська криза. Кеннеді, як і його попередник в президентському кріслі, визначав пріоритетним в американсько-радянських відносинах саме вирішення «німецького питання», але тепер вже, на відміну від Ейзенхауера, на основі політики «мирного співіснування»⁵⁰. Однак, ці перемовини не засвідчили прогресу в Берлінському питанні — обидві сторони залишилися при своїх позиціях: Хрущов планував укласти угоду зі Східною Німеччиною до кінця грудня 1961 р., а Кеннеді прагнув зберегти баланс сил і статус-кво в Берліні⁵¹. Радянський лідер намагався тиснути на молодого американського президента, погрожуючи підписати сепаратну угоду з НДР до грудня 1961 р. і навіть заявляючи про готовність піти на військові ускладнення із Заходом в разі протидії з боку Кеннеді. Однак, позиція президента США залишилася непохитною⁵². Як в російській, так і американській історіографії прийнято вважати, що на переговорах у Відні

М. Хрущов, що був старшим і досвідченішим за Дж. Кеннеді за віком і досвідом, недооцінив американського партнера, визнавши його «м'яким» і «слабким». Радянський лідер виявив непотрібну полемічність і втратив шанс досягнути компромісу. М. Хрущов знову, як він це зробив у 1958 р., жорстко поставив питання про підписання мирного договору з Німеччиною з включенням до нього статей, що забороняють створення в обох частинах країни ядерної зброї. Американській стороні було заявлено, що СРСР вважає весь Берлін територією НДР і не бачить підстав для збереження за західною частиною міста особливого статусу⁵³.

Дін Раск, який також брав участь у саміті, на шляху з Відня додому повернувся до Парижа 5 червня й повідомив союзників США по НАТО про результати саміту⁵⁴. Попри те, що позиція Хрущова на саміті була доволі стриманою, Раск, маючи на меті згуртувати союзників довкола спільного ворога, що було б безперечно на руку Кеннеді, заявив союзникам, що радянський лідер в різкій формі поставив перед Кеннеді суворий ультиматум, практично ідентичний тому, який поставив Ейзенхауеру в 1959 р. — відвів 6 місяців для ведення перемовин між двома німецькими державами, після чого погрожував укласти сепаратну угоду зі Східною Німеччиною, що означало б кінець прав західних країн на Берлін. Кеннеді ж, за його словами, недвозначно відповів, що західні держави мають важливі зобов'язання в Берліні, і Москва не може в односторонньому порядку ліквідувати ці права. Блокування НДР доступу до Берліна для союзників буде розглядатися як акт оголошення війни. Підсумовуючи результат Віденських перемовин, Раск вважав, що Захід може зіштовхнутися із зростанням напруженості у відносинах із СРСР — більше того, в найближчій перспективі на нього може чекати серйозна міжнародна криза. Реакція в НАТО була однозначною. Позицію абсолютної більшості членів організації висловив представник Бельгії де Старке, який наголосив на необхідності інформування НАТО про події в Берліні і узгодження з його членами прийняття подальших рішень. Важливість монолітності й твердості позиції усіх членів НАТО відзначав Генсекретар Дірк Стіккер. Під час свого візиту до Вашингтона в середині червня 1961 р. він переконував громадську думку США, що Хрущов свідомо сприяє збільшенню міжнародної напруги, але запевняв, що усі члени НАТО будуть твердими і єдиними в Берлінському питанні⁵⁵.

Важливістю розгортання нової, гострої, фази Берлінської кризи стало те, що вона, як і в 1958 р., консолідувала Альянс, єдність якого завжди розглядалася його членами як найважливіший чинник стримування радянської загрози.

У той час, як Рада НАТО брала досить активну участь в обговоренні стратегії дій щодо Берліна в червні–липні 1961 р., послы держав у НАТО

не були поінформовані щодо перебігу кризи й фактично не брали участі в прийнятті рішень щодо її вирішення. Коли Стіккер, а також представники менших країн, зокрема Канади, Туреччини та Італії, вимагали проведення консультацій з їхніми послами, держсекретар Сполучених Штатів дав інструкцію представникові США в НАТО Фінлеттеру вгамувати претензії Стіккера, причому в доволі різкій формі. У цій інструкції Раск, зокрема, висловлював стурбованість, що постійні вимоги консультації щодо Берліна з боку Генсека та інших країн НАТО створюють дестабілізуючу ситуацію: Сполучені Штати повинні спочатку самі здійснити всеохоплюючий аналіз американської політики щодо Берлінської проблеми і тільки потім розпочинати обговорення із союзниками⁵⁶.

Після чисельних дебатів у Вашингтоні Кеннеді представив громадськості політику США щодо Берліна у своїй тривалій промові 25 липня 1961 р. Він, зокрема, повторив свої наміри щодо поєднання у своїй політиці твердих американських зобов'язань стосовно захисту життєво важливих інтересів західних держав у Берліні з готовністю до переговорів з Москвою стосовно Берліна. Однак, президент заявив, що не чекатиме на узгодження своєї політики з НАТО: не зважаючи на усі попередні обіцянки Білого дому здійснювати глибоку кооперацію всередині організації, він прийматиме ключові рішення одноосібно⁵⁷.

Під час приватної зустрічі Стіккера з послами НАТО 26 липня, в ході якої обговорювалася промова Кеннеді, представники Норвегії, Ісландії, Данії, Бельгії і Канади, в першу чергу, заявили про своє розчарування заявою американського президента і відзначили, що подальша ефективність американської політики в Берлінському питанні можлива лише за умови широкого співробітництва із союзниками. Водночас вони вітали заяву Кеннеді про готовність йти на діалог із Радянським Союзом⁵⁸. Однак після цієї зустрічі посол Франції в НАТО П'єр де Леуссе заявив, що Франція виступає проти будь-яких перемовин з СРСР, демонструючи особливу позицію Шарля де Голля. Таким чином, НАТО вже було розділене щодо питання можливості ведення перемовин з радянською стороною ще до початку його офіційного обговорення на засіданні Ради НАТО⁵⁹.

8 серпня Дін Раск виступив на засіданні Ради НАТО, де презентував офіційний зовнішньополітичний курс США щодо Берліна. Він остаточно заявив, що перемовини з Радянським Союзом повинні відбутись. На його великий подив серед союзників не було заперечень і критики американського уряду щодо непроведення ним консультацій, або ж стосовно твердого наміру вести переговори з СРСР, що мало місце в червні й липні. Така ситуація обумовлювалася посиленням атмосфери кризи, а також пасивністю Стіккера, традиційного поборника проведення консуль-

тацій із союзниками. Він виступав взагалі проти ведення серйозних предметних дискусій в рамках НАТО з берлінського питання до проведення парламентських виборів у ФРН, які повинні були відбутися у вересні, і вважав, що приймати подальші рішення слід було, виходячи з позиції новообраної влади в Бонні⁶⁰.

Припинення урядом НДР 13 серпня 1961 р. вільного сполучення між західною і східною частинами міста призвело до зменшення його стратегічної цінності для НАТО. В результаті заходів 13 серпня Західний Берлін втратив низку своїх колишніх важливих функцій, а саме: його не можна було більше використовувати для здійснення нелегальної міграції зі Східної Німеччини до Західної, для вербування потрібних технічних фахівців. Також, в значно меншій мірі він став придатний для розвідувальних операцій⁶¹. Ці події значно активізували перемовини між Заходом та радянською стороною. Одним з найактивніших прихильників інтенсифікації переговорного процесу й, зокрема, посилення консультацій всередині НАТО щодо вироблення позиції Заходу виявився саме Дірк Стіккер, причому цього разу його позиція була особливо жорсткою. В разі, якщо «велика четвірка» не дослуховуватиметься до думки решти 11 членів в цей, на його думку, доленосний для всієї західної цивілізації період, він погрожував залишити посаду. На радикалізм Стіккера в даному випадку дуже серйозний вплив справило визнання де-факто будівництва Берлінського муру, що, до речі, було порушенням Потсдамської угоди.

Під час вузького закритого засідання 1 вересня 1961 р. послы НАТО прийняли рішення шукати переговорів з Радянським Союзом. Однак, низка важливих питань залишилася відкритою: в якому форматі проводити перемовини; проводити їх стосовно Німеччини загалом, чи тільки Берліна; які інтереси країн-членів зачіпляла Берлінська криза. Бельгійський представник де Старке заявив, що Бельгія не розглядатиме питання щодо будь-яких військових приготувань, доки НАТО не перейде до детальнішого предметного обговорення шляхів і методів вирішення кризи. Спаак також додавав, що, якщо вже Захід погодився вести перемовини, то їх слід розпочинати негайно. Репрезентант Франції взагалі не бачив різниці між поточними подіями й кризою, спричиненою хрущовським ультиматумом в 1959 р., та попереджував, як і тоді, про небезпеку втратити Західний Берлін. Натомість представник США Фінлеттер не виказував позиції американської сторони, за що був різко розкритикований іншими членами, особливо де Старке. Стіккер, загалом позитивно оцінюючи ці переговори, головними підсумками цих дебатів всередині НАТО вважав те, що усі члени (окрім Франції) погодилися на ведення перемовин, і що базовими завданнями Заходу є продовження

військової присутності в Берліні, забезпечення життєдіяльності західного сектору міста та збереження доступу до нього. Подальші дискусії, на його думку, повинні були фокусуватися на зв'язку берлінської проблеми з більш загальною німецькою проблемою, а також на можливості надання Берліну нового статусу⁶².

У той самий час Раск доповідав Кеннеді після вересневого засідання, що основні проблеми з ведення перемовин виникали не через напругу у відносинах наддержав, а через незгоду серед союзників. Головними «розкольникими» він вважав Францію та Західну Німеччину: Франція ще досі була в жорсткій опозиції до політики переговорів, а Аденауер боявся програти вересневі вибори, оскільки завжди позиціонував себе вдома як палкий супротивник радянського експансіонізму⁶³. Таким чином, позиції всього лише двох, але надзвичайно важливих країн, завадили формуванню «спільного фронту» західних держав, адже решта 13 членів Альянсу повністю підтримували ведення перемовин. Специфічною була позиція американської сторони. З одного боку, Вашингтон мав рішучий намір в разі необхідності силою відстоювати право доступу до західно-берлінського анклаву. На підтвердження цієї рішучості до Берліна прибув американський генерал Клей, який вважався одним з найбільших прихильників силового методу розв'язання берлінської проблеми. З іншого, США не бажали силою відновлювати статус-кво, руйнуючи берлінський мур; вони публічно заперечували військову цінність Західного Берліна, заявляючи, що він не має жодного військового значення через велику чисельність радянських військ⁶⁴. Тому в ході таємних переговорів з Радянським Союзом на початку вересня 1961 р. адміністрація Кеннеді шукала можливості для врегулювання Берлінської кризи, але не могла досягти консенсусу й виробити спільну позицію всередині євроатлантичного табору⁶⁵.

Станом на осінь 1961 року в НАТО існував розкол по трьох лініях. По-перше, малі країни були невдоволені тим, що Вашингтон, Лондон, Париж і Бонн не проводили достатніх консультацій з ними, хоча, на їхню думку, Берлінська проблема стосувалася НАТО в цілому. Зокрема, Італія, Канада та Бельгія вимагали від Четвірки своєчасного попередження Ради НАТО про прийняття ними важливих рішень. Разом з Данією, Норвегією та Нідерландами вони критикували політику Вашингтона під час так званої «танкової кризи» біля КПП «Чарлі» в Берліні» наприкінці жовтня 1961 р., підкреслюючи, що поведінка США була нерозумною і могла призвести до ескалації конфлікту⁶⁶. На додачу, Канада не бажала приєднуватися до економічного ембарго проти Радянського Союзу у відповідь на ультиматум Хрущова. Як результат, НАТО не могло діяти як єдиний блок в цьому питанні.

По-друге, пасивна реакція Вашингтона на спорудження Берлінського муру обумовила кризу довіри до США у ФРН, яку президент спробував подолати, збільшивши чисельність американських військ у Західному Берліні, аби продемонструвати готовність силою відстоювати права на Західний Берлін⁶⁷. Проте, виведення американських танків під час конфронтації на КПП «Чарлі» переконливо засвідчило, що Захід не намагатиметься відновити доступ у східні райони міста. Заради поліпшення відносин з СРСР американський президент був готовий піти на ускладнення відносин із Західною Німеччиною. Президент Кеннеді заявив, що будівництво муру не підпадає під американське розуміння агресії і тому США не застосують проти цього акту військові санкції. Держсекретар Дін Ракс назвав будівництво муру «подією всередині радянської сфери впливу», що неабияк дратувало Аденауера⁶⁸.

По-третє, послідовна опозиція Франції веденню перемовин істотно гальмувала прогрес у виробленні спільної позиції союзників. Однак, після кількох засідань Ради НАТО, зрештою, було досягнуто компроміс шляхом низки поступок французькій стороні⁶⁹.

14 листопада Рада НАТО одногосно ухвалила рішення про початок перемовин з СРСР. Тим не менш, Париж та Бонн, попри свої заяви, залишалися скептично налаштованими відносно англо-американського тиску щодо послаблення протистояння з Радянським Союзом. Навіть після особистого втручання Джона Кеннеді французький міністр закордонних справ Моріс Кув де Мюрвілль, виступаючи на міністерській зустрічі в грудні 1961 р., повторив позицію Франції: союзники США не можуть здійснювати переговори з СРСР під тиском та без чітко сформуваної спільної позиції⁷⁰.

Після цих енергійних дебатів Генеральному секретарю НАТО Д. Стіккеру довелося визнати, що НАТО залишається роз'єднаним з приводу питання переговорів з Радянським Союзом: Франція налаштована категорично проти, США підтримують їх, але зазнають критики збоку інших країн стосовно окремих аспектів й перспектив переговорного процесу. Решта членів альянсу, особливо Бельгія, Норвегія та Канада, надавали перевагу обмеженим перемовинам щодо Берліна, тоді як Бонн був не проти широкого круглого столу, якщо йтиметься про воз'єднання Німеччини на демократичних засадах⁷¹. Генеральний секретар був дуже стурбований майбутнім НАТО, як у свій час і Поль Анрі Спаак. Стіккер зазначав, що груднева зустріч 1961 р. показала, що багатьох з членів НАТО більше турбують свої власні нагальні інтереси, аніж виконання стратегічної мети організації — формування системи колективної оборони для захисту західних демократичних цінностей⁷².

Отже, можна стверджувати, що Кеннеді в 1961 р. зіштовхнувся з тією ж самою дилемою, що і Ейзенхауер в 1959 р. Він прагнув повноцінної

розрядки у відносинах з Радянським Союзом, але не хотів погіршення відносин з ключовими європейськими союзниками — Францією та ФРН. В 1961 р., навіть ще більшою мірою, ніж наприкінці 1959 р., НАТО не могло дійти повного консенсусу й брати участь у міжнародних відносинах як єдине ціле. Однак, Берлінська криза показала, що в скрутний момент члени блоку, все ж таки, можуть усунути свої особисті інтереси на другий план і досягнути компромісу. Це було наочно продемонстровано під час наступної, ще більш гострої Карибської кризи 1962 р., коли навіть Франція заявила про свою цілковиту підтримку зовнішньополітичного курсу США. Це вже можна вважати неабияким успіхом для нового Генерального секретаря НАТО і нового керівництва США. Політичні консультації інтенсифікувалися в 1961 році, незважаючи на обструкціонізм з боку Франції, який поглиблювався, і прагнення Кеннеді вести безпосередній діалог з СРСР, оминаючи думку союзників.

Таким чином, можна зробити висновок, що відносини між США та їхніми союзниками в рамках Організації Північноатлантичного Альянсу в 1958–1961 рр., починаючи від хрущовського ультиматуму та приходу до влади у Франції де Голля та завершуючи розв'язанням Берлінської кризи, не були стабільними. Більше того, спостерігалася загальна тенденція до децентралізації позиції всередині НАТО. Особливо цей процес посилювався через деструктивну позицію Шарля де Голля та прагнення США відігравати домінуючу роль в НАТО, не приділяючи належної уваги інтересам союзників. Основними чинниками, що визначали характер відносин всередині НАТО в зазначений період, були ставлення до політики поліпшення відносин з СРСР та вимога ширшої консультації провідних держав Альянсу (так званої «Великої четвірки» — США, Великої Британії, Франції та ФРН) з меншими державами та врахування інтересів останніх під час прийняття рішень. На особливу увагу заслуговує позиція очільників НАТО в цей час — Поля Спаака та Дірка Стіккера. Вони завжди виступали захисниками єдності та взаєморозуміння всередині Альянсу, вирішення протиріч через досягнення компромісу, а також за розширення консультації з малими країнами (не в останню чергу тому, що самі представляли такі країни). Загалом, можна сказати, що відносини між Вашингтоном та союзниками в даний період мали хвилеподібний характер. Під час активних фаз Берлінської кризи в 1958–1959 рр. та в 1961 р. відносини всередині НАТО нормалізувалися, консультація поглиблювалася, й Альянсові вдавалося формувати консолідовану позицію на основі страху перед спільним ворогом. Однак, в спокійний час — в період зменшення напруги у відносинах з СРСР — на перший план знову виходили приватні інтереси окремих членів блоку. Також необхідно виділити два якісно різних періоди в розвитку відносин між США та

союзниками: перший, коли при владі в Сполучених Штатах була республіканська адміністрація Д. Ейзенхауера, і другий, коли президентом був демократ Дж. Кеннеді. Для першого періоду характерна активніша співпраця між США та союзниками, в той час як Кеннеді значно збузив коло питань міжнародної політики, які обговорювалися за активної участі усіх членів НАТО.

¹ Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник // Випуск 4. — К., 2013. — С. 315.

² *Троян С.С., Киридон А.М.* Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // *Історія в сучасній школі*, № 2. — К., 2012. Режим доступу: <http://troyan-ss.yolasite.com/3.php>.

³ *Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's.* Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 67.

⁴ *Манжолa В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф.* Міжнародні відносини та зовнішня політика. (1945–70-ті роки). — К., 2003. — 560 с. — С. 94.

⁵ *Голь Ш. де.* Мемуары надежд. Обновление. 1958–1962. — М., 2000. — 230 с. — С. 112.

⁶ *Голь Ш. де.* Мемуары надежд. Обновление. 1958–1962. — М., 2000. — 230 с. — С. 180.

⁷ *Голь Ш. де.* Мемуары надежд. Обновление. 1958–1962. — М., 2000. — 230 с. — С. 192.

⁸ *Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969.* Edited by C. Nuenlist, A. Locher and G. Martin. — Plymouth, 2010. — 326 p. — P. 87–88.

⁹ *Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's.* Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 68.

¹⁰ *История международных отношений в 3-х томах // Т. 3. Ялтинско-Потсдамская система.* Под ред. Торкунова А.В., Наринского М.М. — М., 2012. — 552 с. — С. 98.

¹¹ *Курнишова Ю.В.* Політика США щодо спорудження Берлінського муру в серпні 1961 року // *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*. — К., 2004, с. 146–149. — С. 147.

¹² *Филитов А.М.* Германия в советском внешнеполитическом планировании (1941–1990). — М., 2009. — 333 с. — С. 239.

¹³ *Мартиненко А.К., Мартиненко Б.К.* Міжнародні відносини 1945–1975 років. — К., 2007. — 366 с. — С. 178–179.

¹⁴ *Мартиненко А.К., Мартиненко Б.К.* Міжнародні відносини 1945–1975 років. — К., 2007. — 366 с. — С. 179.

¹⁵ *Trachtenberg M.* Between empire and alliance. — Lanham, 2003. — 209 p. — P. 39.

¹⁶ NATO Declaration on Berlin, 16 December 1958, www.nato.int/docu/comm/49-95/c581216b.htm.

¹⁷ *Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's.* Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 69.

¹⁸ *Пилько А.В.* НАТО и Берлинский кризис 1958-1961 годов. Режим доступа: <http://historystudies.org/2012/08/pilko-a-v-nato-i-berlinskij-krizis-1958-1961-godov>.

¹⁹ *W. Loth.* Europe, Cold War and Coexistence, 1955–1965. — Routledge — 2004. — 320 p. — P. 34.

²⁰ История международных отношений в 3-х томах // Т. 3. Ялтинско-Потсдамская система. Под ред. Торкунова А.В., Наринского М.М. — М., 2012. — 552 с. — С. 99.

²¹ Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 70.

²² Там само.

²³ Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 70.

²⁴ *Акопов Г.М.* Западный Берлин. Проблемы и решения. М., 1974. — 263 с. — С. 68.

²⁵ Там само. P. 70-71.

²⁶ *G. Lundestad.* The United States and Western Europe Since 1945: From «Empire» by Invitation to Transatlantic Drift. — Oxford, 2003. — 332 p. — P. 86.

²⁷ Там само. — P. 71.

²⁸ *Голль Ш. де.* Мемуары надежд. Обновление. 1958–1962. — М., 2000. — 230 с. — С. 189.

²⁹ *G. Lundestad.* The United States and Western Europe Since 1945: From «Empire» by Invitation to Transatlantic Drift. — Oxford, 2003. — 332 p. — P. 79.

³⁰ Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 72.

³¹ Там само.

³² *Хрущев Н.С.* Время. Люди. Власть. (Воспоминания). В 4 книгах. Книга 4. М., 1999. Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush54.php.

³³ Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 73.

³⁴ Там само.

³⁵ *Курнишова Ю.В.* Берлінська криза 1958–1963 рр. і зовнішня політика США. Автореферат дисертації. — К., 2005. — 13 с. — С. 9.

³⁶ *L. Freedman.* Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 42.

³⁷ *A. Locher and C. Nuenlist.* Containing the French Malaise: The NATO Secretary-General and de Gaulle's Challenge, 1958–69: intra-bloc conflicts during the Cold War. — Kent, 1999. — 256 p. — P. 87.

³⁸ Там само. P. 88.

³⁹ *Манжола В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф.* Міжнародні відносини та зовнішня політика. (1945–70-ті роки). — К., 2003. — 560 с. — С. 71.

⁴⁰ *L. Freedman.* Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 43.

⁴¹ *Г. Киссенджер.* Дипломатия. — М., 1997. — 848 с. — С. 556.

⁴² Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969. Edited by C. Nuenlist, A. Locher and G. Martin. — Plymouth, 2010. — 326 p. — P. 119–120.

⁴³ *L. Freedman*. Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 42.

⁴⁴ Там само. — P. 50.

⁴⁵ *W. Loth*. Europe, Cold War and Coexistence, 1955–1965. — Routledge — 2004. — 320 p. — P. 65.

⁴⁶ *Хрущев Н.С.* Время. Люди. Власть. (Воспоминания). В 4 книгах. Книга 4. М., 1999. Режим доступу: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush54.php.

⁴⁷ *Пилько А.В.* НАТО и Берлинский кризис 1958–1961 годов. Режим доступу: <http://historystudies.org/2012/08/pilko-a-v-nato-i-berlinskij-krizis-1958-1961-godov>.

⁴⁸ *L. Freedman*. Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 47.

⁴⁹ *Хрущев Н.С.* Время. Люди. Власть. (Воспоминания). В 4 книгах. Книга 4. М., 1999. Режим доступу: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush54.php.

⁵⁰ *Хрущев Н.С.* Время. Люди. Власть. (Воспоминания). В 4 книгах. Книга 4. М., 1999. Режим доступу: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush54.php.

⁵¹ *Егорова Н.И.* История холодной войны, 1945–1991 гг. — М., 2011. — 244 с. — С. 140.

⁵² История международных отношений в 3-х томах // Т. 3. Ялтинско-Потсдамская система. Под ред. Торкунова А.В., Наринского М.М. — М., 2012. — 552 с. — С. 99.

⁵³ Системная история международных отношений (1918–2003). В 4-х томах. Т. 3. События 1945–2003. Под ред. Богатурова А.Д. — М., 2003. Режим доступу: <http://www.obraforum.ru/lib/book3/titul.htm>.

⁵⁴ *Белецкий В.Н.* За столом переговоров: обсуждение германских дел на послевоенных международных совещаниях и встречах. — М., 1979. — 302 с. — С. 256.

⁵⁵ Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 77.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ *L. Freedman*. Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 51.

⁵⁸ *G. Lundestad*. The United States and Western Europe Since 1945: From «Empire» by Invitation to Transatlantic Drift. — Oxford, 2003. — 332 p.

⁵⁹ Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969. Edited by C. Nuenlist, A. Locher and G. Martin. — Plymouth, 2010. — 326 p. — P. 125.

⁶⁰ *L. Freedman*. Kennedy's Crisis Years: Berlin, Cuba, Laos, and Vietnam. — New York, 2000. — 560 p. — P. 55.

⁶¹ *Высоцкий В.Н.* Западный Берлин и его место в системе современных международных отношений. — М., 1971. — 483. — С. 26.

⁶² Transforming NATO in the cold WAR: challengers beyond deterrence in the 1960's. Edited by A. Wenger, C. Nuenlist and A. Locher. London, 2006. — 251 p. — P. 78.

⁶³ *W. Loth*. Europe, Cold War and Coexistence, 1955–1965. — Routledge — 2004. — 320 p. — P. 39.

⁶⁴ *Абрасимов П.А.* Западный Берлин вчера и сегодня. М., 1980. — 216 с. — С. 48.

⁶⁵ *Пилько А.В.* НАТО и Берлинский кризис 1958–1961 годов. Режим доступу: <http://historystudies.org/2012/08/pilko-a-v-nato-i-berlinskij-krizis-1958-1961-godov>.

⁶⁶ G. Lundestad. The United States and Western Europe Since 1945: From «Empire» by Invitation to Transatlantic Drift. — Oxford, 2003. — 332 p. — P. 87.

⁶⁷ Пилько А.В. НАТО и Берлинский кризис 1958–1961 годов. Режим доступа: <http://historystudies.org/2012/08/pilko-a-v-nato-i-berlinskij-krizis-1958-1961-godov>.

⁶⁸ Мартиненко А.К., Мартиненко Б.К. Міжнародні відносини 1945–1975 років. — К., 2007. — 366 с. — С. 189.

⁶⁹ Курнишова Ю.В. Берлінська криза 1958–1963 рр. і зовнішня політика США. Автореферат дисертації. — К., 2005. — 13 с. — С. 10.

⁷⁰ Globalizing de Gaulle: International Perspectives on French Foreign Policies, 1958–1969. Edited by C. Nuenlist, A. Locher and G. Martin. — Plymouth, 2010. — 326 p. — P. 90.

⁷¹ Trachtenberg M. Between empire and alliance. — Lanham, 2003, 209 p. — P. 47.

⁷² Там само.

В данной статье освещается характер отношений между Соединенными Штатами Америки и их союзниками в рамках деятельности НАТО в 1958–1961 годах. Особое внимание уделяется роли институтов НАТО, политического руководства Североатлантического блока и ведущих западных государств, а также советского фактора в принятии ключевых военно-политических решений союзников во время Берлинского кризиса.

Ключевые слова: НАТО, США, Франция, СССР, Берлинский кризис, европейская безопасность, международные отношения.

This paper highlights the relationship between the United States and their allies within NATO in 1958–1961. Special attention is paid to the role of NATO institutions, political leadership of the North Atlantic block and leading Western powers, as well as the Soviet factor in making key military and political decisions allies during the Berlin crisis.

Keywords: NATO, USA, France, USSR, the Berlin crisis, European security, international relations.